

# Разказ и идеология в царските разкази на Херодот

В следващите думи ще претендирам, че един тип разкази за властващи личности в „Историята“ на Херодот съдържат важни твърдения с исторически характер. Опирайки се на методиката на Пол Рикьор от „Време и разказ“, ще настоявам, че в тях се обсъждат косвено въпросите за съдбата на управляващия и за характера на властта в една държава. Наред с това те се занимават и с един вид конципиране на историческата промяна. В този смисъл, ако историческият дискурс представлява в основата си разказ за промяна, не е бил справедлив отправият към Херодот упрек, че тези разкази са митове, които нямат място в едно историческо съчинение.

„Историята“ на Херодот е пъстра смесица от разни текстове. В нея се откриват буквално цитирани документи, има стриктни изложения на събития, някои описания на битки са изпълнени по документален начин. Налице са и генеалогии. Те са на мястото си, тъй като да се разказва за миналото на една страна, за този вид история означава да се говори за сменящи се царе и династии и съответно за техните родословия. „Историята“ включва още географски и етнографски описания, всякакъв пъстър материал и най-накрая разкази за управници. Подълги или по-кратки, те обикновено не са завършени. Напълно завършена е една от тях – новелата за Крез в първата книга на „Историята“.

Новелите са разкази за пропадането на цар, династ или тиран. По интересен, паралелен начин с останалия исторически материал в „Историята“ те представят чрез съдбата на управника промяната, която преживява неговата страна. Това се отнася еднакво за Лидия и цар Крез и за остров Самос и тирана Поликрат. Херодот не прави разлика между царете, които наследяват върховната власт, и тираните, които я узурпират. В това отношение е плодотворно да четем Херодот успоредно с Платон и Аристотел. Големите философи на четвъртият век пр. Хр. ясно разграничават царя от тирана и съответно наследената от узурпираната власт. В „Историята“ на Херодот обаче и царят, и тиранът са герои на подобен разказ, в който властта им се поставя под въпрос. По този начин сякаш се твърди, че всяка власт е узурпирана.

Стига само да се освободим от непонятната символична обвивка на Херодотовите царски разкази, бихме открили в тях въпроси, които ни занимават и днес. Имам предвид скритите и открити проблеми, свързани с промяната и растежа, с отношенията между властващия и тези, които той представя, сложните връзки между „той“ и „те“ или между „аз“ и „ние“. Особено натоварена с трайни смисли е енергетичната фигура на властника. С енергетична искам да кажа, че и в „Историята“, и в нашите съвременни представи властникът упражнява представителство, което му дава съдба. Представителството поражда напрежение. Ние отдаваме някому свободата и волята си, за да ни представя, но той непременно злоупотребява.

Обикновеният начин да го накажем е да го направим герой на лоша история. Като властниците в царските новели на Херодот – нашите политици също изпитват ударите на съдбата според разказите ни и така биват възмездени за това, че постът им по принцип предполага злоупотреба с правото да действат безотчетно.

Това са разкази за нещастия, но са разкази. Политиците разполагат с разказ. Съвсем като по времето на Херодот – и днешните обикновени хора нямат своя история, личността им не е проблематична, не е натежала от чужди „аз“. Докато личността на властника е напрегната. Неговото малко „аз“ е в драматично отношение с голямото „ние“, което сме му отдали. Драматично ще рече пълно с изненади и удоволствия, но и вътрешно нестабилно и променливо. От това се поражда историята за пропадането на властника. Тя отговаря на нашето очакване той да се провали във властта. Да се провали, означава да престане да се надува с нашето „ние“ и да се върне към общото битие на обикновените хора. Историята за пропадането на властника се поражда от противоречието, че неизбежно му отдаваме волята си, но не приемаме това отдаване и се борим за своята независимост. Царските разкази в „Историята“ на Херодот се развиват на същата смислова основа.

Промените в съдбата на героите им означават символично между другото единствената достойна за наблюдаване промяна според тогавашното мислене – абруптното загубване на благото на непромяната. В контекста на историята това значи да се повествува за възникването и пропадането на държави. Или по-точно казано, да се напише историята на една държава, значи да се разкаже за нейното възникване, траене и пропадане. „Историята“ на Херодот е низ от разкази за нетрайната съдба на страни и държави. Лидия е голямо царство – историята налага тя да се провали. Персия също трябва да се провали. Преди да се провали Персия, се проваля Мидия. Историческото проваляне е преди всичко семейна драма. Елинските митологически разкази гъмжат от отцеубийства и посегателства на внуци към дявоци. Разказът за провалянето на Мидия повтаря фабулата за Лай и Едип. Астиаг трябва да се отърве от внука, който му ражда неговата дъщеря, защото е предсказано, че ще му отнеме властта. Също както в Тива нещата се объркват от неизпълнил разпореждането служител. Внукът отраства и историята завършва с краха на Астиаг и на Мидия. Лидийският цар Крез по подобен начин получава предсказания за събития, срещу които се опитва да се бори. Също като Астиаг той не успява. Загубва читавия си син, след като другият е ням, и не може да бъде наследен. И той, и Астиаг, и останалите управници в „Историята“ имат проблем с потомството – нямат мъжко потомство, то е непълноценно или те са в лоши отношения с наследника си.

Или са първезни типове като персийския цар Камбиз, който спи със сестрите си, и тирани Периандър, който

се съвкуплява с мъртвата си жена. Властникът е изложен на перверзия. В това отношение също не е протекло време от античността до днес. Поне във всекидневието ние също мислим за властника в подобни символични категории. И за нас хората на властта преживяват нещастия в семействата си или са перверзни типове. Такъв е традиционният им публичен образ. Нещастieto и перверзията са упорити символи за означаване на властта като един вид сакрално вънпоставяне от света на нормалното. Крайната промяна в съдбата на управника в царските новели на Херодот означава и нещо друго. Тя бележи символично дълбинното схващане, че здрава и добра е едноличната власт от семеен тип, властта на бащата, а не политическата власт, в която има ограничения, смени и промени. Крез е баща на своя народ, Астиаг също. И всички други царе, династи и тирани, които пропадат в „Историята“, се държат като бащи на своите подвластни. Големият парадокс на това символично мислене е следната връзка. Бащинската власт разчита на трансцендентна опора. Божества трябва да подкрепят властника в абсолюта на упражняваната бащинска суверенност. Но това отключва метафората на перверзията, която е традиционен образ за представяне на трансцендентното. Бащата цар не е като нас – той прави нещо друго. Онзи, който има власт, е престъпен. Престъпва човешките граници и в смисъл, че е завоевател като покорителя на Египет Камбиз, но също като Камбиз той се отдава на кръвосмешение или неблагочестие, които са друг вид престъпване на граници. Едното води до другото, всяко от двете може да бъде за другото означаващо или означаемо.

За да бъде солидна, властта трябва да е трансцендентна, което означава и престъпна. Но престъпната власт е лоша и невъзможна. Именно в този пункт ни послужва методиката на „Време и разказ“, където по прекрасен начин е доказано, че разказът е средството да се свържат и поставят в хармония дисхармонични положения, които иначе не могат да бъдат изказани. Такива са твърденията, че добрата власт е изключителната бащинска власт с трансцендентна опора, но че подобна власт същевременно е престъпна и невъзможна. Единственият начин двете твърдения да се свържат в логично изказване е текстът на разказа, новелата за Крез, която представя изключителната власт от бащински тип като възможна, но същевременно като опасна и временна.

В тази връзка се повдига въпросът защо гърците практикуват ограничената политическа власт, имам предвид атинската демокрация, и я обсъждат, каквото прави Аристотел в „Политика“, но не се занимават с нея във високите си литературни дискурси – в атическата трагедия и царските новели на „Историята“ на Херодот. Това не е без връзка с неустойчивостта и постоянната криза на атинската демокрация и тенденцията към провали на нейните герои – такъв е случаят с Перикъл. И в елинското културно пространство, както и за нас днес,

политическата власт е нещо трудно за концепиране. Независимо от разните видове дискурси, в които я анализираме, ние също компенсираме трудността да възприемем сложността на демокрацията във всекидневието си с частични или по-разгърнати разкази, съчетаващи противоречивите възгледи, че властта е добра само когато е изключителна, значи бащинска, значи трансцендентна, но че, от друга страна, тази власт е нетърпима и невъзможна. Паралелът с класическа Атина е доста пълен. От една страна, там се практикува демокрация. Колкото и различна да е от съвременното демократично устройство, тя е сложен и подвижен политически ред. От друга страна, атиняните изпитват висока наслада да гледат в Дионисовия театър истории за провалящи се митологически герои с изключителна власт. Тези истории доставят удоволствие, защото вграждат във фабулния ред изпитването от зрителите противоречие между убеждението, че няма нищо по-добро от изключителната бащинска власт и реалната нетърпимост към тази власт. Тези две положения се съвместват и хармонизират единствено в разказа за нещастieto на високия герой, свързан с боговете и точно поради това преживяващ силата на божественото в ужасния си провал. Този провал е традиционен символ за изразяване не на друго, а на това, което ни тревожи постоянно – на *промяната*. И в това отношение не се различаваме особено от древните атиняни. Постоянно се занимаваме скрито с промяната, но ни е трудно да различим постепенната от рязката промяна. Представяйки си промяна, непременно попадаме в капана на метафората за абруптната промяна. Така и днес, като преживяваме една значителна обществена промяна, ни е трудно да си изработим представа за плавна промяна и искаме нещата да се осъществят абруптно. Идеята за революция е в мислите и представите ни, без да правим революция. Така и „Историята“ на Херодот разказва за абруптни промени и също като фабулите за Едип и Херакъл в трагедиите на Софокъл новелата за Крез в лидийския логос не може да е друго освен революционен разказ. На равнището на организиращата я голяма метафора тя се занимава с една абруптна промяна. Големият провал на Крез изисква високо положение. Героят на новелата е велик цар, създател на огромна държава. Именно като цар той не е нещо отделно, не може да бъде сам по себе си, а е изложен на далечни и силни свързвания. Една от връзките, които го определя, е неговата династия. Династията е историческият му корен. Но в династията на Мермнадите, в която Крез е четвърто коляно, има нещо нередно. Липсва ѝ божие потекло. Тя тръгва от телохранител на цар от предишната династия на Хераклидите, който убил своя повелител, след като бил накаран от него да види жена му гола. Царицата била много красива и царят бил влюбен в нея. Гигес се съпротивлявал, но царят бил настоятелен и той видял гола царицата. Тя обаче забелязала, че е скрит зад вратата, извикала го на следния ден и му казала: „Или ще убиеш мъжа ми, ще се ожениш за мен и ще

станеш цар на Лидия, или ти ще бъдеш убит.“ Естествено, Гигес убил своя цар и се оженил за царицата и така поставил началото на династията на Мермнадите. Това начало на нечестива узурпирана власт определя провала на Мермнадите и на Крез. То тежи повече от реалните завоевания на Гигес и неговите потомци и е един вид трансцендентна същност, която отрича благополучието на Лидия и богатството на Крез.

Колкото и странно да изглежда, разказът за Крез структурира проблема, пред който сме изправени и ние – да приемем, че растежът и промяната са свързани и че не можем да желаем растежа и същевременно да държим на непроменимостта. И понеже обикновено е така – не пречим на растежа, но се държим консервативно, единственият начин при изоставането на промяната от растежа нещата да се придвижват напред във времето е чрез абруптни промени. Такъв проблем имам и аз, като мисля за доходите си и за начина си на живот, такива са грижите и на цели съвременни общества. Например на френското общество, което приема, че добрият растеж е в границите на Европейския съюз, но иска да запази непокътната националната държава и нейната консервативна култура. Това неизбежно поражда напрежение и продуцира разкази, в които промяната се възприема като криза.

Такъв е случаят и в Херодотовия лидийски логос. Лидия расте. Крез е щастлив, той разбира количествено своето щастие. Когато показва богатствата си на посетилия го в Сарди Солон, мъдрецът му казва: „Недей да се смяташ за щастлив. Трябва да стигнеш до края на живота, за да се разбере дали това е истинско щастие.“ Според Солон други хора са по-щастливи. Крез скоро започва да се уверява, че е така. Случва му се нещо ужасно. Човек, комуто е дал подслон в собствената си къща, случайно убива сина му. Това вечае края на неговото могъщество. Крез влиза във война с Персия и загубва всичко. И чак когато Кир го качва на кладата, той разбира онова, което действително му е казано от делфийския оракул, че ако премине река Халис, ще унищожи голяма държава. Той мислел, че така ще стане край на могъществото на Персия, но фактически унищожил Лидия. Вече на кладата Крез се обръща с молитва към Аполон и бива чул от Кир. Той го помилва и го прави свой съветник. Оцеляването означава преобразуване в обикновен човек.

Но защо разказът е толкова дълъг? Защото е за няколко неща едновременно, които трябва да се разположат неконфликтно в наративния ред. Основната задача е предметът Лидия да се свърже с деятеля на разказа – с цар Крез. Субектът на Крез е подвижен, текстовият ред трябва да обхване колкото се може повече негови варианти – царят е свързан с едни или с други предци, с хора в настоящето, със своето семейство, с народа си, с други неща. Разказът е дълъг, защото субектът постоянно е друг. Същото се отнася и за онзи, който възприема разказа. Неговата идентичност е също променлива. Така

менливостта на героя и на възприемащия разказа осцилират паралелно в хармонията на разбирането. Една от причините за тази подвижна идентичност е нестабилното представителство, на което е изложен субектът. Аз представям ту едни, ту други, ту трети, ту съм сам. Само един разказ може да структурира това осцилиране между моя по-пълен и по-празен субект. То именно, постоянното променяне на субекта, оправдава постоянното подемане и подновяване на разкази.

Никога не е съвсем сигурно за какво е един разказ, преди да се нагласи към него някой, който ще го разбира. Така и новелата за Крез може да бъде прочетена по много начини. Между другото тя може да се прочете като история на Лидия. Поне доколкото Лидия действително е пропаднала, Херодотовият лидийски логос не е непълноценна история. Ние разбираме, че в онова време този начин на разказване е действително исторически. Съществували са и други исторически дискурси, например този на Тукидид, който изглежда по-научен, но както е доказал Колингууд, тъкмо поради липсата на разкази Тукидидовият исторически дискурс е по-слаб, що се отнася до конципирането на промяната. Въпросът е, че след толкова векове опит в писането на история днешните историци не изглежда да са по-улеснени в представянето на промяната. Как би разказал един историк за трудностите, които България е имала в своето историческо развитие, как е изчезнала и се е появила отново и как е попадала в едни и в други сфери на влияние. По-лесно се разказва, когато има персонажи, които вършат или изпитват нещо. И за днешната история остава открит въпросът за отношението между героите на историята и човешките маси, които се проецират върху тях. Това отношение е многолико и трудно уловимо. В този смисъл историята не може да бъде разделена от простите разкази, които формулират историческите проблеми персонализирано и скрито в особена символична форма.

Ще спра дотук. В темата, която представих, следвах духа на „Време и разказ“ на Пол Рикьор. Същевременно, понеже се държа херменевтично, не претендирам, че това е автентичният дух на книгата. Ние винаги четем неточно. И аз съм заел от Рикьор това, което съм бил наклонен да заема. Нищо не гарантира, че новото четене няма да промени сегашната ми концепция.

*Текстът е представен в устен вариант на Международна научна конференция в чест на Пол Рикьор, състояла се в София през октомври 1997 г.*

#### Библиография:

- Херодот. *История*. Част първа и втора. Прев. от стр. С., 1986-1990.  
 Р. Дж. Колингууд. *Идеята за историята*. Прев. от англ. С., 1995.  
 Р. Ricoeur. *Temps et récit*. Т. I-III. Р., 1983-1985.